

Szirácsik Éva:

A Koháry család Nógrád vármegyei birtokainak gazdálkodása (1647-1731)

A kutatás kezdetén az volt a célom, hogy a Koháry család ismeretlen Nógrád vármegyei birtokait térképezzem föl számos szempontból. A szakirodalom alapján közismert volt ugyanis, hogy nagyobb birtokaik húzódtak Hont és Gömör, Heves- és Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt vármegyék területén, de Nógrád vármegyei birtokaikról szinte alig volt ismeretünk. A Nógrád vármegyei monográfiák a Koháry birtokok kapcsán jóformán csak a füleki uradalom XIX. századi állapotáról tettek említést. Mivel a szakirodalom a XIX. századi helyzettel foglalkozott, nem vált nyilvánvalóvá, hogy a XVII. század végén, a XVIII. század első harmadában a vármegye legnagyobb birtokosai a Koháryak voltak. Noha a Koháry család levéltárának tudományos igényű feltárása már 1869-ben elkezdődött, a Koháry családot érintő kutatások jóformán genealógiai jellegűek voltak.

A tervezet kutatás menete gyakorlatilag azonos volt az előzetesen megadott munkatervvel. A kutatás eredményeit igyekeztem (konferencia)előadások és publikációk révén nyilvánosságra hozni, de a szakkiadványok finanszírozási nehézségei miatt a korábban már elfogadott tanulmányok megjelentetése váratott, és részben jelenleg is várat magára. Megjegyezném azonban, hogy a beszercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem évkönyvében szlovák nyelven is megjelenhetett néhány írásom. A projekt végére összeállt egy nagy terjedelmű tanulmánykötet kéziratban, amelyet mindenképpen pályázati forrás(ok) bevonásával megjelentetni kívánok.

A forrásfeltárás a Magyar Országos Levéltár, a Nógrád Megyei Levéltár, a Heves Megyei Levéltár és a Štátny Archív v Banskej Bystrici levéltárak, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának különféle iratanyagát érintette. A számos forrás közül a leginformatívabbnak azonban a beszercebányai Koháry-levéltár iratanyagából az 1716-ban és 1718-ban készült urbáriumok és az 1720 és 1731 között keletkezett számadások bizonyultak. A források feldolgozása révén egy sajátos birtoktípus mutatható be, miközben összehasonlítást is lehetett végezni a korábban publikált szakirodalom eredményeinek felhasználásával. A terjedelmi korlátok miatt a kutatás eredményi közül csak a leglényegesebbeket tudom beszámolómban kiemelni.

A kutatás során meglepődve tapasztaltam, hogy a XVII. század végétől 1724-ig a Koháry család volt Nógrád vármegye legnagyobb birtokosa, ekkor adták vissza a Forgách családnak a náluk zálogban lévő birtokrészeket, de még ezt követően is jelentős birtokállománnyal rendelkeztek. Ez az állítás annak ellenére is igaz, hogy a Koháryak a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc alatt átmenetileg elveszítették birtokaikat a bécsi udvarhoz való töretlen hűségük miatt.

A család Nógrád vármegyei jószágát Koháry I. István alapozta meg, aki 1647-ben a szécsényi uradalom nagyobbik felének zálogbirtokosa lett, s felesége, Balassa Judit révén több familia javainak örökösévé tette a családot. Fia, Koháry II. István nagy erővel látott hozzá, hogy az apai- és anyai-ági birtokokat visszaszerezze. Koháry II. István országbíró 1731. évi halálával véget ért a Koháry-birtokok kiterjesztésének folyamata, ezután már csak Koháry András vitte tovább a család nevét, aminek következtében egy merőben más birtokigazgatási séma honosodott meg az egyébként jelentősen leszűkült területű jószágban.

A Nógrád vármegyében lévő földbirtokok viszonylag kis birtokokból állt össze kimutathatóan a Rákóczi-szabadságharc után. A birtokaikhoz tartozott a tárgyalt időszakban a szécsényi, a füleki, a másik füleki, a (karancs)sági, a divényi és a zsélyi uradalmak, ám az utóbbi két birtok irányítása elkülönült a többi Nógrád vármegyei birtoktól. Másfelől Nógrád vármegyéből igazgatták a család és Koháry II. István Heves és Külső-Szolnok vármegyében húzódó gyöngyösi,

Koháry András Pest-Pilis-Solt vármegyei kecskeméti uradalmát, illetve bizonyos Gömör vármegyei birtokrészeket. Gyakorlatilag a kutatás eredeti címét az elemzés során felmerülő új információk miatt Nógrád vármegyei központú birtokokra lenne szerencsés pontosítani.

A birtokkomplexum jelentőségét nem csupán hatalmas kiterjedése és sajátos „birtokhalmaza” emeli, hanem az is, hogy a tárgyalt időszakban a birtokok részben a család közös tulajdonában, részben pedig az egyes családtagok birtokában voltak, s ennek következtében egy meglehetősen speciális birtoklási, birtokigazgatási és –gazdálkodási rendszert épült ki.

A Koháry család Nógrád vármegyei birtokainak 1647 és 1731 közötti gazdálkodásának feltárására irányuló kutatás több szempontból is nem várt eredményekkel járt. Egyfelől a népességre és annak gazdálkodására vonatkozó adatokat el lehetett különíteni a forrássajátosság miatt a helybelinek számító és a jövevény gazdák esetében a Rákóczi-szabadságharcot követő években készült urbáriumokban. Az urbáriumok a korabeli „oral history”, a személyes és generációs emlékezet lenyomatai is voltak, amelyekből elsősorban a birtokos felé közvetített betelepülés és otthonmaradás megélt eseményeit, s nem minden esetben az objektív tényeket tudjuk kiolvasni, ami előnye és egyben hátránya is a forrásnak.

Az 1716. és 1718. évi úrbéri összeírások alapján kivételesen jól lehetett elemezni a török után elnéptelenedett vidéken zajló migrációt, a helybelinek számító és a betelepült gazdák közötti különbségeket. A Rákóczi-szabadságharc utáni időszak gondolkodásmódja is felsejlik az adatok elemzése révén. Igaz ugyan, hogy az összeírások közül nem maradtak fenn a divényi és a (karancs)sági birtokokra vonatkozó adatok.

A Koháry család vizsgált birtokain összesen 906 gazda adatait rögzítették az urbáriumokban, ebből 320 gazdát írtak össze Heves vármegyében, illetve 5 családfőt a Gömör vármegyei Siden. A forrás 9 zahorai gazdát Nógrád vármegyei birtokon élőknek határozott meg, de ekkor Zahora Hont vármegyéhez tartozott, bár a nógrádiak igyekeztek azt Nógrád vármegyéhez csatolni. A többi gazda Nógrád vármegyei volt. Az összeírt 39 településből csupán Gyöngyös, Adács, Visznek, Hort, Gyöngyöspata és Gyöngyöstarján terült el Heves vármegyében, mégis e 6 helységben lakott a gazdák 35%-a.

Az urbáriumokból kiolvasható volt a jövevények betelepülési ideje, korábbi lakóhelye és jogállása, a spontán vagy szervezett bevándorlás módja és a betelepülés okai, nem utolsósorban pedig a gazdák jogállása, esetleg annak változásai, illetve férfi családtagjaik létszáma és korösszetétele, családi állapota. Lehetőséget adott a forrás a jövevénynek és a helybelinek mondott gazdák gazdálkodása és lehetőségei közti különbségek bemutatására. A szövevényekről készített összeírások pedig az elvándorlásról adtak képet. A katonák és a leszármazottaik sorsa is követhető, de a különféle foglalkozást üzőkről is következtetéseket lehetett levonni. A Koháry-birtokok népességének földesúr felé irányuló kötelezettségei is feltérképezhetővé váltak. Végeredményképpen a birtokkomplexum lakosságának korabeli társadalmi és gazdasági helyzete is kibontakozott a források lapjain.

Másfelől ismételten hangsúlyozandó, hogy egy olyan sajátosan bonyolult birtokgazdálkodási, birtokirányítási rendszert alkalmaztak a korszakban, ami az uradalomtörténettel foglalkozó szakirodalomban eddig nem volt található! A kis birtokokból felépülő birtokkomplexum fel volt osztva a Koháry család egyes tagjai között, de a családnak is volt közös birtoka, de a gazdálkodást és a számadások készítését adott esztendőben mindegyik birtoktípus esetében ugyanaz a tisztartó végezte, bár a korszak folyamán több tisztartó is váltotta egymást. A számadások elemzése révén jól kimutatható az egyes birtoktípusok gazdálkodási jellemzői, sajátosságai, ami nem csupán az uradalmat, hanem a földbirtokosok akaratát is jól közvetítik felénk. (Az urbáriumokra épülő feldolgozásokkal ellentétben a számadásokat elemző írásaim publikálása folyamatban van, így erről a témáról részletesebben kívánok beszámolni a terjedelmi kereteken belül.)

A földesurak jövedelme, vagyis az uradalmukból származó tiszta haszon a birtokaikból származó bevételekből eredeztethető úgy, hogy a bevételekből le kell vonjuk az uradalomra fordított kiadásokat, vagyis a működési költségeket. II. Koháry István és Koháry András jövedelme a család osztatlan birtokaiból és a részirtokaikról egyaránt származott, ezért mindkét birtoktípust

meg kellett vizsgálni.

A Koháry család közös birtokainak bevétele az 1720-as évek elején volt a legmagasabb, majd drasztikusan csökkent főként 1724 után, vagyis a zálogbirtokok kikerülését követően. A működési költségek azonban a vizsgált korszakban elenyészők voltak, ennek megfelelően a földesúri jövedelem a bevételek 97-99%-a volt!

A földesúri jövedelmet azonban a Koháry családtagok között felosztották. A tárgyalt időszakban a Koháry család élő tagjai közé sorolhatjuk II. Koháry István országbírón kívül az elhunyt testvérének, vagyis Koháry Farkasnak a fiát, Koháry Andrást, valamint Koháry Farkas három lányát, azaz gróf Keglevich Károlyné Koháry Borát, gróf Esterházy Antalné Koháry Évát, Berényi Ádámné Koháry Zsófiát.

A családi birtokból származó földesúri jövedelmeket úgy osztották föl, hogy először a hatodát kivették Koháry Istvánnak, majd a megmaradt összeget kétfelé osztották. Az egyik fél Koháry Istváné lett, míg a másik fele Koháry Andrásé lett valószínűleg 1724-ig, azt követően a fele összeget négy részre osztották Koháry Farkas örökösei között, vagyis Koháry András és három lánytestvére között. A családi birtokból származó jövedelem 58%-a tehát Koháry Istvánhoz került.

Az országbíró halálának évében, 1731-ben a földesúri jövedelem felosztása rendhagyóan történt, s a tisztartó jóformán átláthatatlanul és nem pontosan számította ki a felosztott földesúri jövedelmeket. Ekkor a jövedelmet kétfelé bontották, az egyik része Koháry Istváné lett volna, aki csak negyed évig élt, erre a negyed évre járó összeg a gyermektelenül elhunyt Koháry István örököséé, Koháry Andrásé lett. A maradék fél részjövedelmet Koháry András és Károlyi Sándor között osztották fel. Károlyi egyébként Koháry István lánytestvérének, Barkóczy Györgyné Koháry Juditnak a veje volt. A jövedelem másik felét ismét négy részre osztották Koháry Farkas örökösei, vagyis Koháry András és három lánytestvére között.

Koháry István részirtokának számadása csupán négy évből (1725-1727, 1730) maradt fenn. A bevétek nagysága erőteljesen hullámzott, de a működési költség dinamikusan növekedett. A részirtokból származó földesúri jövedelem mindennek megfelelően 15% és 96% között mozgott.

Koháry András részirtokának bevétele II. Koháry István részirtokához képest elenyésző volt az ismert adatú években (1727, 1729), 1731-ben viszont drámaian megemelkedett, amikor megörökölte az országbíró uradalmát. A működési költsége a három év közül 1731-ben nőtt meg nagy mértékben, de így is ebben a periódusban a földesúri jövedelme 71-77% között mozgott. Koháry András ellentétben nagybátyjával az osztott birtokából származó pénzből is fordított működési költségre nem túl számottevő összeget, ezért az osztatlan birtokokból nyert jövedelme a bevételek 84-100%-a volt (1720-21, 1724).

Az egyes családtagok összes földesúri jövedelme az osztatlan és osztott birtokokból származott. II. Koháry István összjövedelme csak három évből ismert (1726-1727, 1730), ekkor jövedelme 11448 és 2843 Rft között mozgott, mindez jóval jelentősebb volt Koháry Andrásénál, aki 192-220 Rft-ot mondhatott csak magáénak (1727, 1729), az országbíró halálát követően pedig az 1731. évi jövedelme emelkedett csak 4296 Rft-ig.

Az országbíró és Koháry András földesúri jövedelmeinek egy részéről ismert annak felhasználása. II. Koháry István élete végén (1726-1727, 1730) csökkentette az uradalmának jövedelméből származó készpénz felvételét, ezzel ellentétben egyre többet költött építkezésre, amely 1730-ban elérte a 6110 Rft-ot. Az építkezésre fordított kiadások döntő részét a füleki templomra és kolostorra költötte, kisebb részét rezidenciájára, vagy egyéb épületekre. Ne felejtsük el, hogy Nógrád vármegyei székhelye Szécsényben volt Koháry Istvánnak a zálogbirtokok vizzakerüléséig, a füleki központ kiépítésére tehát ezért kerülhetett sor ekkortájt. Az 1730-ban jelentkező jelentősnek mondható maradványt a füleki templom építésére tette félre. Viszonylag jelentős összegek kerültek a füleki és szécsényi ferences szerzetesekhez, vagy egyéb egyházi személyekhez. Fülekre érkező vendégei ellátására, sőt koldusok táplálására is fordított kisebb összeget. 1730-ban a tisztartó egy özre és halakat költött, amelyet az országbíró konyhájára küldött. 1726-ban hatalmas összegért vettek a földesúrnak gabonát és bort.

Koháry András jövedelem-felhasználása teljesen más volt 1720 és 1729 között. Fontos volt számára a birtokáról érkező készpénz, de a földesúri konyhára is rendszeresen költött a Nógrád

vármegyéből származó jövedelméből. Néha a vendégek ellátására is adott pár forintot, vagy szattyán bőrt vetetett felesége, kisebb összeget költött épületre 1725-ben. 1731-ben, amikor megörökölte Koháry István birtokát, akkor az említett kiadások mellett jelentkeztek az országbíróra jellemző kiadástípusok. Az egyházra és a koldusokra is költött ekkor, és 2776 Rft-ból építették tovább a füleki templomot és a kolostort abban az esztendőben.

1731. március 29-én meghalt Koháry István országbíró. Utolsó rendelkezésével tíz településén élő jobbágyainak összesen 53 Rft-ot, a negyed éves földesúri járadékukat engedte el. Ezt az elmaradt földesúri jövedelmet is mindenképpen meg kell említenünk.

A bevételek az egyes birtoktípusokon eltérő jellemzőket mutattak. Sikertelenül a bevételeket jobbágyi eredetű, bérbeadásból származó és földesúri kezelésből eredő bevételekre osztani, csak a bevételek töredék részét nem lehetett e három kategóriába sorolni. Meglepő módon a jobbágyi eredetű bevételek aránya kisebb volt a bérletből és a földesúri kezelésből származó bevételeknél! A földesúri kezelésben tartott kocsmákból befolyó pénzek a közös családi birtok és Koháry András részirtokán volt számottevő, míg a majorsági eredetű bevétel Koháry II. István birtokán vált figyelemre méltóvá. Mindegyik birtoktípusban a bérletek esetében a földek bérbe adása volt a meghatározó. Az országbíró más birtokairól is csoportosított át jelentős pénzeket, hogy azt a füleki templom és kolostor építésére fordítsa.

Megdöbbenően elenyészők voltak a működési kiadások, s csak Koháry II. István részirtokán mutatható ki nagyobb arányú majorságra fordított kiadás. A természetbeni számadások hiányosan maradtak fenn, de adataik a fent vázolt képet erősítették.

A mezőgazdasági termelésen túl az ipar és kereskedelem is vizsgálhatóvá vált a források segítségével. Ez az állítás az uradalmakra és lakosságukra egyaránt érvényes.

Végezetül elmondható, hogy a kutatás eredményeként egy sajátos, a szakirodalomban eddig nem ismert uradalomtípust sikerült feltárni, amely típus némely jellemzője, működése élesen eltért, olykor pedig hasonlított más korabeli uradalmakra. A forrásadottságnak köszönhetően a tárgyalt időszakból a Rákóczi-szabadságharcot követő időszak vált részletesebben bemutathatóvá.

Megtisztelő támogatásukat, amely nélkül ez a kutatás nem jöhetett volna létre, ez alkalommal is nagyon köszönöm!

Tisztelettel:

Dr. Szirácsik Éva (PhD)